

Vaqif Tanrıverdiyev

...Biri var idi, biri yox idi, ölkənin belinə gümüş kəmərlər kimi dolanıb axan bir çay var idi. Adı Kür, xislətində də kürlük vardı. Ona görə çayqırağı məskənlərin sakinləri adına Dəli Kür deyirdilər. Vaxtilə coşub-daşanda şahə qalxan qorxunc dalğaları ilə sal qayaları parçalayaraq, qollu-budaqlı ağacları kökündən çıxarıb "ağzına" alar, insanlara, təsərrüfatlara ziyanlar vurardı.

İllərin birində Kür çayının üzərində Mingəçevir Su Elektrik Stansiyası quruldu, dəli çay ağzına ilk dəfə qantarğa taxılan vəhşi at kimi şaxə qalxdı, çırpındı, amma rəhmətlik Səməd Vurğun demiş, "Səmənt verin, beton tökün, qaçırmayın Kürü gözdən"... hayqıran insan iradəsinə tab gətirə bilmədi, Kür "kəməndə düşdü, bəndləndi" və dəlilikdən əsər-ələmət qalmadı, o yerlərin adamlarının sözü olmasın Kür "quzu kimi" sakit axara düşdü. O vaxt su elektrik stansiyası qurulduğuna görə Mingəçevir "dənizinin" nəhrində yerləşən Samuxun əhalisi köçürüldü, rayon ləğv olundu. İndi samuxluların (Allah ölənlərə rəhmət eləsin), o yerləri görənlərin və görməyənlərin yaddaşında köhnə bir samux nağılı yaşayır. Həmin nağıl da arxada gördüyünüz subasardan başlayır. Çaya arxanı çevirib şəkil çəkdirmişəm, böyük qəbahətədi. Məcburen belə alındı, arxa görüntülər köhnə Samux rayonunun su altında qalan ərazilərdir. Kürün "şıltaqlıqları" ilə bağlı hadisələr, dəli çayın yaxşı-yamanları haqqında köhnə samuxluların, babalarının söhbətləri yaddaşıma həkk olunub, lap bu günkü kimi xatırlayıram. Nə qədər dəlidolu olsa da, aşıb-daşanda nə qədər ziyanlıqlar törətsə də onlar Kürü heç vaxt lənətləməyiblər, həmişə müqəddəs tutublar, and içəndə Kürə and içiblər, "Bu Kür haqqı" deyiblər. Düzüklərinin sübuta ehtiyacı olanda "Kürə kor baxım" deyər inandırılar. Çünki bu dəli çay onların yaşam güvənci olub, çörək verib. Daşanda sahillerini yuyub-aparar, qabağına qatdığı mal-qaranı "oyuncaq" kimi atıb-tutardı. Təsərrüfatlara ziyan vurardı, alın zəhməti ilə əkilib-becərilən əkinləri su basardı, evlər qorq olardı, hətta can da alıb, amma yenə seviblər, müqəddəs tutublar, həyatlarını ondan ayrı təsəvvür etməyiblər.

Köhnə samuxlular

Kürlə qol-boyun böyüyüblər, dərdrəni Kürə danışılar, çörəkləri də Kürdən çıxıb. Dəli çayın sərvəti başdan aşırılmış, yığıb-yığıla qurtarmazmış. Böyüklər danışirdilər ki, Kürdən tutulan iri nəgə balığının quyruğunu yerdən üzmək olmazmış. Danışirdilər ki, düzlanıb qurudulmaq üçün ipdən asılan balıq sap-sarı, Günəş kimi işıq saçarmış, quyruğundan yağ damar, bu yandan baxanda o yanı görürmüş. Kürüsünə də söz olmazmış. Samuxlular kürünün emalı üsulunu da bilirlərmiş. Balıq yarılır, kürüsü ağzına cuna çəkilmiş vedrənin üzərinə tökülürmüş. Cuna üzərində yayılan kürünün

KÖHNƏ SAMUX NAĞILI..

selikli hissəsi süzüləndən sonra dənəvər kürü duzlanır, hazır məhsul olarmış. Onu da deyirlər ki, samuxlular kürüyə o qədər də meyl etməzdilər (bəlkə çoxluqdan olub-bilmirəm) O vaxt üzde-nirəq erməni qonaqlar var imiş, gələr vedrə-vedrə daşıyarmış, özü də pulsuz-parasız... Meşədə ağacın gövdəsində arıların hördüyü pətəklərdən vedrə-vedrə bal süzərlərmiş... Samux torpağının bərəkəti ölçüyəgəlməmiş... Kür təkə samuxluların deyil, bütün bu bölgənin insanları üçün əziz olub, müharibənin acılığında Gəncəbasarı Kürqırağı meşələr qoruyub. Müharibə dövründə Samuxa köçlər başlayıb, özü də el-el, oba-oba topla halında gəliblər. Hamısı da gəldikləri kəndlərin adı altında məskunlaşılar: Miskinli, Salahlı, Qarabağlar...daha nələr, söhbətlərdən yadımda bunlar qalıb... Samuxlular bir az köntöy, bir az da qaraqabaq olublar, haqsızlığa dözməmişlər. Dəli Kür samuxlu qaçaq Məmmədqasımı tərbiyə edib. Sovet hökumətinə qarşı vuruşan bu mərd insanı, nə qədər təhlükəli olsa da samuxlular qoruyub, yedirib, içizdiriblər.

Qorxu, həbs təhlükəsinə

baxmayaraq Məmmədqasım və qaçaqları hər bir evin ən əziz qonaqları olublar. Qaçığı el saxlayar - bu deyim təsadüfdən yaranmayıb. Qarıbə təleyi olub, bu mərd insanın, Kürü nə qədər sevsə, müqəddəs tutsa da inciyib, küsüb Kürdən, Türkiyəyə üz tutub. Bununla bağlı çox maraqlı xatirələr danışılar. Deyirlər ki, Məmmədqasımın Kürdən üz döndərməyinə səbəb qardaşı Ələsin Kürdə batmağı olub. Hökumət qoşunları ilə növbəti döyüşlərdən biri çox gərgin keçib. Kürün sahilində gedən atışma gəcəyariyədə davam edib. Qüvvələrin qeyri-bərabərliyi qaçaqları çayı keçmək məcburiyyətində qoyub. Gecəni qalsalar səhəri fəlakətə açardılar. Kürün də "göylə gedən" (samuxluların ifadəsidir) vaxtı olub, suyu daşanda çayı küçməyin necə təhlükəli olduğunu köhnə samuxlular yaxşı bilirlər. Gecənin zülmət qararılığına baxmayaraq salla keçmək üçün Kürə baş vurublar. Sal da bir-birinə bağlı iri ağac gövdələrindən hazırlanırdı. Soyuq küləkli hava, Kürün də daşan vaxtı nehr əsl qan çanağına dönmür, ölüm təhənsi olur.

Bunu o yerlərin adamları yaxşı bilib, həmişə ehtiyatla davranıblar. Amma qaçaqlar məcburiyyət qarşısında bu təhlükəyə doğru gediblər, çünki əsasən qeyri millətlərdən təşkil olunan əsgəri hissəyə ciddi tapşırıq verilib. "Məmmədqasım ölməli, dəstəsi də tamamilə məhv ediləmdir" Xüsusi hazırlanmış bu əməliyyatdan xilas yalnız Kürü keçməkdə idi. Çoxsaylı hökumət qoşunları vadini mühasirəyə almışdı.

Qaçaqqlar təhlükədə idilər. Uzaqdan əsgərlərə verilən hücum əmrini onlar da eşitdilər. Bu çağırış bəlkə də elə qaçaqların da eşitməsi üçün belə bərkdən səsləndi. "Haça qayanı boş buraxmayın, ordan keçib xilas ola bilərlər". Şim-

şək kimi gecənin bağırını yaran bu səs əslində həm də qaçaqlara tapşırıq idi. Məmmədqasım səsin sahibini tanıdı: "Bu yolçu oğlunun, isgəndər yüzbaşının səsidir, bizə çıxış yolu göstərir". Müsahirəni həmin yerdən yarım çıxdılar. Qarşıda Kür var idi, xilas üçün çaya üz tuturlar. Danışılar ki, hökumət qoşunları həmin keçidə gələndə yalnız tək ayaq adamlara məxsus tay çarıq izinə rast gəliblər, izin istiqaməti də mühasirə ərazisinə yönəli olub. Yüzbaşının "əmri" qaçaqları xilas edib, amma həmin o gecə, cana susalı dalğalar öz qurbanını alıb. Aşıb-daşan çayın ortasında qardaşı Ələs saldan sürüşərək Kürə düşür, belində çoxlu silah-sursat olduğundan sal qaya kimi bir andaca batıb, xilas etmək mümkün olmayıb. Qaçaqqlar çox zülmə sahilə çıxıblar, bütün diqqət Məmmədqasımaya yönəlib. Yadımda qalanlardan: Üstüdəki silah-sursatı çıxarıb, yerə atdı, üzü qıbləyə diz çökdü. Həmişə güvəndiyi, ağır məqamlarında üz tutduğu Kür indi ona xilaf çıxmışdı, quşu gözündən vuran istekli qardaşını əlindən almışdı. Əlini göyə tutub, şivənə qopardı, kişilərin şivəni yer titrəder, göyü silkələyər. Qorxunc ah-nalə gecənin bağırını yararaq bütün nehr boyu əks-səda verdi. Qaçaqqlar onu heç belə görməmişdilər, sanki dünya qopub, altında qalmışdılar. Sonra araya üzücü bir sükut çökdü. Ağır-ağır qalxdı, sanki çiyindən daş asılmışdı. Üzünü Kürə tutub: "Bir də sənin yuyundan içməyəcəyəm" -dedi, amma lənətləmədi, sanki müqəddəs tutduğu, arxa-dayaq bildiyi doğmasından küsürdü.

Bu ah-nalə Qurana əlbəslə and kimi səsləndi. Elə hüznü, elə qətiyyətlə dedi ki, qaçaqlar da əmrə müntəzir əsgər kimi üzü qıbləyə, əlləri səmaya uzalı bir ağızdan hay verdilər: "And içirik" Və bir də Kürün suyundan içmədilər. Məmmədqasım sərhəddi keçib, Türkiyəyə getdi. Deyirlər orada çox yüksək hərbi rütbəyədək yüksəlib. Yerinə düşdüyü üçün şahidi olduğum bir əhvalatı da mən danışım. Günlərin birində İTV-də işlədiyim vaxtlar idi, həmkarlarımdan biri zəng etdi ki, studiyaya dəvət etdiyimiz Türkiyəli qonaqlar arasında bir azərbaycanlı var, deyir ki, samuxludu, özü də Məmmədqasımın nəvəsidir. Xahiş etdim ki, mənimlə telefon əlaqəsi yaratmağa cəhd göstərsinlər. Sağ olsunlar xahişimi yerə salmayıb, onunla telefon əlaqəsi yaradıldılar. Tanış oldum, adı Şuaydı, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvüdür. Söhbət zamanı onu da öyrəndim ki, Məmmədqasımın qız nəvəsidir.

Gəncəyə dəvət etdim, bu şəhərdə məskunlaşan həmyerliləri, qohum-əqrabası ilə görüşün insanlıq adına, kişilik-ləyaqət adına nə qədər qürurverici olacağına inandırmaq istədim. Çətin olmadı, söhbət ab-havasından hiss etdim ki, Samux haqqında, onun insanları, igidləri haqqında hər şeyi bilir, görünür rəhmətlik babası bu yerlər, onun insanları, samuxluların ləyaqəti haqqında çox danışib. Vaxtın azlığından imkanı olmadığını bildirdi, növbəti səfərlərdən birində mütələq Gəncəyə gələcəyinə söz verdi.

Hər ehtimala qarşı telefon nömrəsini götürdüm. Nə isə qayıdaq söhbətimizə.

Mingəçevir SES yaradıldı,

əslində onun yaradılması xəyənət idi. İnsanlar məcburi köçkünlüyə məruz qaldılar. Bir qismi Gəncəyə, bir qismi Mingəçevirə, Bərdəyə, Yevlağa köçürülüb, bir qismi də doğmalarına pənah apararaq bütün Azərbaycana səpələndi. Öz doğma yurd-yuvasından didərgin salınmış bu adamlar da ölkənin məcburi köçkünləridilər. Bu azmış kimi, çoxları sonralar Qarabağ müharibəsinin faciələri ilə də üzleşiblər. Nəyə görə Mingəçevir SES-in salınmasını xəyənət adlandırdım. Hansı il idi yadımda deyil, Energetiklər günü münasibətilə Mingəçevirə media-tura dəvət edilən ölkə jurnalistləri arasında mən də var idim. Orada bizə verilən məlumatdan öyrəndim ki, Azərbaycana lazımlı olan elektrik enerjisinin 60 faizini Mingəçevir İstilik Elektrik Stansiyası, cəmi 5 faizini Mingəçevir Su Elektrik Stansiyası verir. Bu 5 faizə görə o bol nemətləri meşələri, Kürün sərvətlərini məhv etməyə, ekoloji tarazlığı pozmağa, insanları doğma yurd-yuvasından didərgin salmağa dəyərdimi. Bu gün şoranlaşan Kürboyu minlərlə hektar torpaq da bu ziyanə daxil-dir. İllər sonra Kürün yuxarı ərazilərində yeni Samux rayonu yaradıldı. Köçkünlərin bir qismi burada məskunlaşdı. Çox qəribədir ki, tale onlara yenidən köçkünlük həyatı yaşatdı.

Kür çayı üzərində daha bir stansiya - Yenikənd Su Elektrik Stansiyası qurulanda məcburi köçkünlükdən sonra HacıƏsgər meşəsinin ərazisində, yeni stansiyanın subasasında məskunlaşmış bir qrup insan yenidən, ikinci dəfə məcburi köçkün həyatı yaşamağa məcbur oldu. Köhnə Samux haqqında ağsaqqallardan eşitdiklərimin qısa xronikası belədir. Vaxtilə atamın uşaqlıq dostu olmuş yazıçı Əhməd Mirzəcəfərli samuxluların həyatının yaxşı məqamlarından söhbət açan bir kitab yazıb. Jurnalist Xanlar Bayramov Məmmədqasımın həyatının müəyyən məqamlarını qələmə alıb. Səhv etmərsə Məmməd Orucun da boşaldıqdan sonra köç yerlərinin subasalarından danışan bir hekayəsi var...

Nə isə...Qanınızı çox qaraltmayın. Balıq ovlamaq bəhanəsi ilə Kürün qırağına tez-tez gedirəm. Bilənlər bilir, bilməyənlər saatlarla Samuxun su altında qalan ərazilərinə baxmağına təəcüb edirlər. Sualtı ərazilər, zəhmətsevər insanlar və dəli-dolu igidlər haqqında eşitdiklərim sanki yaşanmış həyat kimi yaddaşıma hopub, hər xatırlayanda o insanların adına fəxarət duyuram, gözüm-könlüm nurla dolur. İnsan yurd sevgisi, doğma torpağı ilə fəxr edəndə daha səmimi, daha güclü və daha vətənpərvər olur... Və bir də xoşbəxt o insandır ki, yaddaşında doğmaları, yurd-yuvası, vətəni ilə bağlı ömründən uzun xatirələr yaşayır... Babadan oğula, oğuldan da nəvəyə ötürülən bu yaddaş yazıları nə qədər həyat var, nə qədər insan var yaşayacaq. Onların ömrü nə illərin yaşam tarixindən qat-qat uzundur...

Bu da mənim FB olduğum kimi göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri köhnə, biri də yeni samuxluların...